

॥ શ્રા કૃષ્ણાય નમ ॥

(શ્રી સનાતનધર્મોપદેશ)

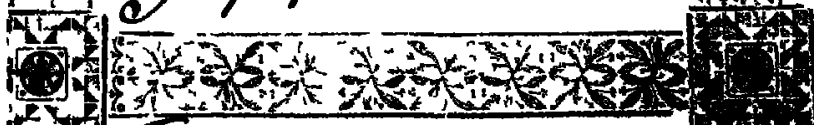
શ્રી નીતિ વચન માખા

(મ. ૪ થો.)

યત્ર યોગેશ્વરકૃષ્ણો યત્ર પાર્થો હનુધરઃ ।
તત્ર શ્રીવિજયો ભૂતિધ્રુવો નીતિર્મતિર્મમ ॥

- સમ્પાદકર્તા, અનુવાદક અને પ્રકાશક -
શાસ્ત્રી જ ગાશ કર મ આશ કર,
મહાધરપુરા દાલગીયાનો મોહવા-સુરત.

59 કીર્તિ એ આના.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૅપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૧૮૫૩ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ નાટિ પદ્યગમન-૪

વિષય ૬૪:૫૨

શ્રી કૃષ્ણાય નમઃ ॥
(શ્રી સનાતનધર્મોપદેશ)

શ્રી નીતિ વચનમાળા.

(મ ૪ થો.)

સંપાદક, અનુવાદક અને પ્રકાશક :-

શાસ્ત્રી અંબાશંકર મંજીરાંકર,

મહાધરપુરા લલગીયાનો મોહલો-સુરત.

કીંમત બે આના.

સુરત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
સુરતી ડ્રેસિંગ સંગ્રહ

— છાપનાર :—

નારાયણરાવ લક્ષ્મણરાવ નીકમ.
“શંકર” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ ચક્રા બીજ-સુરત.

— પ્રસિદ્ધ કર્તા —

શાસ્ત્રી ગંગાશંકર મંદ્યાશંકર
ડૉ. મહીધરપુરા દાલગીયાનો મહોલ્લો-સુરત.

વિશુદ્ધ પ્રેમ.

શ્રી સર્વિચ્છેદાનંદ પરમાત્મનું ? આપને અંતરમાં અલેહ શાવે યશ્નું છું' આ કલ્યાણકારક સધ્ધર્મ નીતિદર્શક ગ્રંથ લખવામાં આપ આ મતિમાં એવો પ્રકાશ નાંખવા કૃપા કરજો કે જેથી આ સ્થળે ધર્મનીતિના સત્ય વચનોજ લખવા તે સમર્થ થાય. આપનો અનંત જ્ઞાનપ્રકાશ આ અતંકરણમાં આવતી વખતે જે જે અંતરણ્યો નહે તેને દૂર કરવા આપ હયાળુ થજો જગતના મનુષ્યો જે આપનીજ પ્રતિમાઓ છે, સ્વરૂપો છે તેમને આપનું યથાર્થજ્ઞાન પ્રકટે, તથા જે માટે તેમનો ઉદય છે તેજ અર્થ સિદ્ધ કરી તેઓ પોતાના સ્વરૂપનો અખડ અલેહ અનુભવ કરી અખંડ શુભ મય થઈ જાય. આ શરીર, મતિ અને વાણી આપનાંજ યંત્રો છે. આપ સર્વ્યાલોક પરમાત્મા તે યંત્રોને જન સમુદાયનું હિત સધાય તે માર્ગે પ્રવર્તાવજો આ અમારો સત્ પ્રયત્ન આપનાંજ યશનો વિસ્તાર કરનાર હો.

વિશુદ્ધપ્રેમ એ એક અપ્રતિમ સમર્થ લોહયુગ્મક છે. તેનો જેના અંતંકરણમાં ઉદય થયો તેના તરફ આ જગતના સમગ્ર સારા પદાર્થો આકર્ષાઈ આવે છે. પ્રેમ એ પ્રત્યેક વસ્તુ માત્રનો આત્મા છે, અને તેથી વિશુદ્ધપ્રેમ પ્રકટ થતાં વસ્તુ માત્ર ઉપર તેનું સ્વામિત્વ સિદ્ધ થાય છે.

વિધિ વડે સેવન કરાવેલી, મૌલિક પર્યંત મુખ અર્પ-
 નારી ગાયનકળા ધણીજ ઉત્તમ મનાયતી છે છતાંપણ હલકી
 જાતના દુરાચરણી લોકોમાં તેનો ઘણે કાળે પ્રચાર થયો
 છે. જેથી આપણા લોકોમાં તેને માટે હલકો વિચાર ઉત્પન્ન
 થયેલો હોવાથી તેને અત્યંત હાનીનું કારણ માને છે સેમ
 વિશુદ્ધપ્રેમ ઈશ્વરનો અંશ અથવા તેનું સ્વરૂપ હોવાથી
 તે મનુષ્યોનું સર્વોત્તમ હિત સાધક છે. છતાં દુરાચારી
 લોકોએ તેને વિષય મુખ મેળવવામાં ઉપયોગ કરેલો હોવાથી
 ઘણા પુરૂષો પ્રેમ શબ્દથી ભડકે છે. જાને તે હાનિકારક ગુણ
 છે એમ માને છે, પરંતુ યોગ્ય વિચાર કરવાથી સ્વચ્છા
 માની મનુષ્યોને માલમ પડશે કે વિશુદ્ધપ્રેમ આ વિશ્વમાં
 મોટામાં મોટો સર્વોત્કૃષ્ટ ગુણ છે મનુષ્યોનું । સર્વોત્તમ
 કલ્યાણકારક વિશુદ્ધ પ્રેમના જેવી બીજી કોઈપણ વસ્તુ નથી.
 અર્થાત્ હિતમાત્રને અર્પનાર જો કોઈ પણ ગુણ આ વિશ્વમાં
 હોય તો તે વિશુદ્ધપ્રેમજ છે. અસ્તુ ?

મુરત મહીપરપુરા }
 દાલગીયાનો મહોલો }
 સંવત ૧૯૮૦

શુભાકાંક્ષી
 શાસ્ત્રી ગંગાશંકર મ આશંકર

॥ ॐ श्री कृष्णायनमः ॥

श्री नीति वचनभाषा.

वेदान्त प्रतिपाद्यं यत्परं ब्रह्मसनातनम् ।

सत्यं ज्ञानमनंतं तन्मयामि कृष्णविग्रहम् ॥१॥ (उ. टी.)

જે વેદાંતથી પ્રતિપાદન થયેલા, સનાતન પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ, સદ્સ્વરૂપ, અનંત, જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તે શ્રી કૃષ્ણ પરબ્રહ્માને હું નમું છું.

બ્રહ્મ નિરૂપણ.

एको वक्षी निष्क्रियाणमं बहूनामेकं बीजं बहुधा यः करात्
तमात्मस्य येऽनुपश्यति धीरास्तेषां सुखं शाश्वतं नेतरेषाम्
(कृ. य. श्वेत. उ. अ. स. ६) ॥३७८॥

અનેક આત્માઓ. જેઓ ક્રિયાથી રહિત છે તેઓને આ પરમાત્મા એક છતાં વશ કરવાવાળા છે. એ એક બીજને અનેક પ્રકારે કરે છે. જે વિવેકી (ધીર) પુરૂષો પોતાના શરીરમાં રહેલા આ પરમાત્માને જુવે છે તે શાશ્વત સુખ પામે છે પણ બીજાઓને તે સુખ મળતું નથી.

પૃથ્વીની ગોળાકાર સ્થિતિનું વર્ણન.

“સંગ્રહરા વૃત્તમ્”

“સમ્પ્રેર્યાનાં જ્યેષ્ઠ ત્રિમુનિચતિયુતા સંગ્રહરા કીર્તિતેયમ્.”

ગણ-મ, ૧, બ, ન, ય, ય, ય. ચતિ-૭-૭-૭

ભૂમે: પિંડઃ સસાંકક્ષકવિરક્ષુજેજ્યાર્કિનક્ષત્રકક્ષા
વૃત્તૈર્વૃત્તો વૃત્તઃ સન્ મૃદનિલસલિલવ્યોમતેજોમયોડયમ્ ।
નાન્યાધારઃ સ્વસત્ત્યૈવ વિચિતિ નિચતં તિષ્ઠતિ હાસ્યપૃષ્ઠે
નિષ્ઠં વિશ્વં ન સશ્વત્ સદનુજમનુજાદિત્યદૈત્યં સમંતાત્ ॥૩૭૯॥

(ભા. સિ. સ્થિ. ગો.)

ચંદ્ર, બુધ, શુક્ર, મંગળ, શુક્ર, રુનિ તથા નક્ષત્રોના
વતુલોથી વિટાયલો અન્ય કોઈપણ આધાર વિનાનો, પૃથ્વી
જળ, તેજ, વાયુ અને આકાશમય આ પૃથ્વીનો પીંડ
ગોળાકાર થઈને પોતાની રક્તિવડેજ આ આકાશમાં નિરંતર
રહે છે. એના આ પૃષ્ઠ ભાગ ઉપર દાનવ, માનવ, દેવ તથા
દૈત્યો સાથે આ વિશ્વ ચોતરફ રહેલું છે. ૩૭૯

ગોળ પૃથ્વી ચક્રાકાર દેખાવાનું કારણ.

અલ્પકાયતયા લોકાઃ સ્વસ્થાનાત્સર્વતો મુક્તમ્ ।
પશ્યન્તિ વૃત્તામપ્યેતાં ચક્રાકારાં વસુંધરામ્ ॥૩૮૦॥ (સૂ. સિ.)

પૃથ્વી ગોળાકાર છે તેથી એને પોતાનું શરીર અલ્પ
દેખાથી લોકો પોતાના સ્થાનથી આદેખાથી ચક્રાકાર દેખે છે.

ભૂગોળ ઉપર રહેનારાઓને પરસ્પર આ પ્રમાણે લાગે છે.

“ઉપજાતિ વૃત્તમ્”

ગણ-ત, ત, જ, શુ, શુ યતિ-પાદને છેલ્લે.

ગણ-જ, ત, જ, શુ, શુ, યતિ-પાદને છેલ્લે

યો યત્ર તિષ્ઠત્યવનીં તલસ્થામાત્માનમસ્યા ઉપરિ સ્થિતં ચ ।

સ મન્યતેડતઃ કુચતુર્યસંસ્યા મિયથ્થ તે તિર્યગિવામનંતિ ॥૩૮૧

(સિ. શિ. ગો.)

જે જ્યાં રહે છે તે પૃથ્વીને પોતાના પગ નીચે અને પોતાને તેની ઉપર રહેલો માને છે માટે ભૂગોળના ચોથા ચોથા ભાગને અંતરે રહેનારા માણસો પરસ્પર બાણે વાંકા ચુકા રહ્યા હોય તેમ તેઓ માને છે. ૩૮૧

પૃથ્વીના બીજા ગોળાર્ધમાં રહેનારાઓની સ્થિતિ.

ઉપજાતિ વૃત્તમ્.

અથઃ શિરસ્કાઃ કુદલાંતરસ્થાશ્ચાયા મનુષ્યા ઇવ નીરતોરે ।

આનાકુલાસ્તિર્યગથઃ સ્થિતાથ્થ તિષ્ઠંતિ તે તત્ર વયં યથાત્ર

॥ ૩૮૨ ॥

પૃથ્વીના બીજા ગોળાર્ધમાં રહેનારા માણસો, પાણીના કિનારા ઉપર ઉભેલા માણસોની પાણીમાં ડેખાતી છાયાની પેઠે બાણે ઉઘે મસ્તકે રહેલા છે અને એ રીતે નીચે તથા વાકા રહેલા તેઓ કોઈપણ બાતની આકુળતા વ્યાકુળતા વગર આપણે જેમ અહિં રહીએ છીએ તેમ તેઓ ત્યાં રહે છે.

પ્રાણિ વર્મ વિચાર.

શરીરં જરાયુજાંદલસ્થેવજોન્નિજમેદાચ્ચતુર્વિધમ ॥

જરાયુજ, અંડજ, સ્વેદજ અને ઉદ્ભિજ એવાં ચોટે કરી શરીર ચારે પ્રકારેનું છે.

જરાયુજ પ્રાણિ કોને કહેવાય.

પક્ષવશ્ચ મૃગાશ્ચૈવ ધ્યાલાશ્ચોભયતોદતઃ ।

રક્ષાંસિ ચ પિશાચાશ્ચ મનુષ્યાશ્ચ જરાયુજાઃ ॥૩૮૩॥
(મનુઃ)

પશુ, વનચર પશુ, જે બાલુ ઢાંતવાળા શિકારી પશુ, રાક્ષસ, પિશાચ અને મનુષ્ય એ જરાયુજ એટલે જેનાં ગર્ભને સૂક્ષ્મ વર્મ વિંટાયું હોય એવા કહેવાય છે.

અંડજ પ્રાણિ કોને કહેવાય.

અંદજાઃ પક્ષિણઃ સર્પા નક્ત્રા મત્સ્યાશ્ચ કચ્છપાઃ ।

યાનિ ચૈવં પ્રકારાણિ સ્થલજાન્યોદકાનિ ચ ॥૩૮૪॥(મનુઃ)

પક્ષી, સાપ, મગર, માછલી તથા કાર્યળા વગેરે સ્થળમાં તથા જળમાં રહેનાર જે પ્રાણિઓ છે તે અંડજ કક્ષત્રી ઉત્પન્ન થનાર કહેવાય છે. ૩૮૪

સ્વેદજં પ્રાણિની ભતોઃ

સ્વેદજં દંશમર્શકં ચૂકાં મસિકમસ્કુંજેમ્ ।

ઉષ્મણચોપજાયન્તે યચ્ચાન્યત્ કિંચિદીદિશ્યં ॥ ૩૮૫ ॥

(મનુઃ)

હાસ, મચ્છર, જૂ, માખ, માંકડ, તથા એના જેવા જે કોઈપણ ખીજ પ્રાણિઓ ગરમીથી પેદા થાય છે તેને સ્વેદજ એટલે પરસેવાથી ઉત્પન્ન થનારા કહેવાય છે. ૩૮૫

ઉદ્ભિજ પ્રાણિની ભતોઃ

ઉન્નિજાઃ સ્થાવરાઃ સર્વં बीजकांडमरोहिणः ।

ઓષધ્યઃ ફલપાર્કાતાં વહુપુષ્પફલોપગાઃ ॥ ૩૮૬ ॥ (મનુઃ)

પૃથ્વીમાથી ખીજ અને શાખા વાવવાથી પેદા થનારા સઘળા સ્થાવર એટલે વૃક્ષ ભતિ ઉદ્ભિજ એટલે ઉચ્ચ લેલીને ઉત્પન્ન થનારાં કહેવાય છે. તેમા ફળને પાક આવવાથી નાશ પામનાર ઘણા પુષ્પ તથા ફળવાળા જે હોય તે ઔષધિ કહેવાય છે. ૩૮૬

ઇશ્વરની શક્તિનો મહિમા વર્ણન.

“ સાર્દૂલવિક્રીડિતમ્. ”

“ સૂર્યાન્નૈર્મસજ્જસ્તતાઃ સચુરવઃ સાર્દૂલવિક્રીડિતમ્ ”

ગણ-મ, સ, જ, સ, ત, ત, શુ, યતિ ૧૨-૭.

एतस्मात्किमिवेद्रजालमपरं यद्गर्भवासस्थितं
रेतश्चेतति हस्तमस्तकपदप्रोद्भूतनानाङ्कुरम् ।
पर्यायेण शिशुत्वयौवनजरावेषैरनेकैर्वृतं
पश्यत्यत्ति शृणोति जिघ्रति तथा गच्छत्यथा गच्छति
(पंचदशी) ॥३८७॥

જે ગર્ભાશયમા રહેલું વીર્ય હાથ, પગ તથા માથાફપ અંકુરવાળું શરીર બની અનુક્રમે બાહ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા તથા જરાવસ્થા વગેરે અનેક વેષથી વિટાઈ જીવે છે, ખાય છે, સાલળે છે, સુ ઘે છે, બાય છે ને આવે છે. એ ઉપરાત ખીજી શુ આશ્ચર્ય છે ૩૮૭

देहवद्वटधानादौ सुविचार्य विलोक्यताम् ।

क धाना कुत्र वा वृक्षस्तस्मान्मायेनि निश्चिनु ॥३८८॥
(पं. द.)

દેહની પેઠે વડ ધાણા વગેરેના વૃક્ષના ખીજ માટે પણ સારી રીતે વિચાર કરીને જોવું ! કયાં તે ખીજ ! અને કયાં તે વૃક્ષ ! માટે એ ઇશ્વરી શક્તિ છે એમ નિશ્ચય જાણુ ! ૩૮૮

આ સઘળું દંડના ભયથીજ નિયમિત છે ?

સર્વો દંડજિતો લોકો દુર્લભો હિ શુચિર્નરઃ ।

દંડસ્ય હિ ભયાત્ સર્વજગદ્ભોગાય કલ્પતે ॥૩૮૯॥ (મા. ઘ.)

શિક્ષાથી સઘળા નિયમમાં રહે છે કેમકે કેવળ નિર-
પરાધી મનુષ્ય ખજી આવવો મુશ્કેલ છે. દંડના ભયથીજ
સઘળું જગત્ ભોગ ભોગવાને સમર્થ થાય છે. ૩૮૯

દંડના ભયથીજ વિષયમાં નિયમિત થવાય છે.

“ માલિની ”

“નનમયય યુતેયં માલિની નાગલોકૈ”

ગણ-ન, ન; મ; ય; ય. યતિ ૮-૭.

નિયત વિષયવર્તી પ્રાયશો દંડયોગા

જગતિ પરવશેઽસ્મિન્દુર્લભઃ સાધુવૃત્તઃ ।

કૃશ્મપિ વિકલં વા વ્યાધિતં વા ધનં વા

પતિમતિકુલનારી દંડભીત્યાભ્યુપૈતિ ॥૩૯૦॥

(વિ. સ્ત.)

ધણું કરીને માણસો દંડના યોગથીજ વિષયોમાં નિયમથી
વર્તનાર થાય છે કેમકે આ પરવશ જગતમાં સાચા આચરણથી

આલનારો મુરખ મળવો કઠણ છે. શરીરે દુબળો, વિકલ, રોગી
અથવા નિર્ધન પતિને કુળવાન આ પણ દંડના ભયથીજ
ભજે છે. ૩૬૦

બુદ્ધુ' બોલનારનો કોઈ સંગી નથી.

નાસંત્યષાદિનઃ સર્વ્ય ન પુણ્યં ન યજ્ઞો મુવિ ।

દૃશ્યતે નાપિ કલ્યાણં કાલકૂટમિવાશ્રતઃ ॥૩૯૧॥ (કલ્પ.)

આ જગતમા બુદ્ધુ' બોલનારનો કોઈ મિત્ર નથી. તેને
પુણ્ય તથા યજ્ઞ મળતા નથી અને ઝેર ખાનારની જેઠે તેણું
ક્યાંથી પણ કલ્યાણ દેખાતું નથી. માટે હ મેશાં સત્ય
બોલવું ૩૬૧

ધર્મની શ્રેષ્ઠતા.

ધર્મો વિશ્વસ્ય જગતઃ પ્રતિષ્ઠા લોકે ધર્મિષ્ઠું પ્રજા ઉપસર્પીતે ।

ધર્મેણ પાપમપનુદન્તિ ધર્મે સર્વે પ્રતિષ્ઠિતં તસ્માદ્ધર્મં પરમં વદન્તિ

(કૃ. ય. તૈ. પ્ર. વ. અ. ૬૩) ॥૩૯૨॥

ધર્મ સર્વ પ્રાણિમાત્રનો આશ્રય છે, આ જગતમાં
ધર્મ શુ અને અધર્મ શુ એ જણાવવા માટે હોડો.
ધર્મિષ્ઠની પાસે જાય છે ધર્મથી પાપ નાશ પામે છે,
ધર્મમાજ સધણુ રહ્યું છે માટે ધર્મજ શ્રેષ્ઠ કહેવાય
છે. ૩૬૨

આર્યો ન્યાયયુક્તો યઃ સહિ ધર્મ ઇતિ સ્મૃતઃ ।

અનાચારસ્ત્વધર્મેતિ એતચ્છિદ્ધાનુશાસનમ્ ॥૩૯૩॥

(વ. પ. અ. ૨૦૭)

જે કોઈપણ દ્વર્ચ શરૂઆતથીજ ન્યાયયુક્ત હોય તે ધર્મ છે. અને જે કાર્ય અનાચારથી ભરેલું હોય તે અધર્મ કહેવાય છે. એવું શિષ્ટ પુરૂષોનું કહેવું છે. ૩૯૩

વિદ્યાહીન મનુષ્ય પશુ સમાન બાણવો.

“શાર્દૂલવિક્રીદિતમ્”

વિદ્યા નામ નરસ્ય રૂપમધિકં પ્રચ્છન્નગુણં ધનં ।

વિદ્યા ભોગકરી યત્તાઃ સુખકરી વિદ્યા ગુરુણાં ગુરુઃ ॥

વિદ્યા બંધુજનો વિદેશગમને વિદ્યા પરા દેવતા ।

વિદ્યા રાજસુ પૂજ્યતે નહિ ધનં વિદ્યાવિહીનઃ પ્રથમઃ ॥૩૯૪॥

(મ. મીઠા ચ. ૩૬)

માણસોનું શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપ, ઠાંકેલું શુભ ધન, જ્ઞાન, જશ, સુખ આપનારી, ગુરૂની પણ ગુરૂ, સુસાક્ષરીમા બંધુ-
જનની પેઠે પરમ દેવરૂપ વિદ્યાજ છે અને તેથી સજ્જનજન્યરમાં
સારી પૂજા પણ થાય છે. ધનની પુજા થતી નથી માટે
વિદ્યા હીનને પશુ સમાન બાણવો, ૩૯૪

વિદ્યા સંપાદન કરવા વિષે,

“સાદૃશ્ય”

વિદ્યા નામ નરસ્ય કીર્તિરતુલા માગ્યસ્યે ચાશ્રયો ।
ધેનુઃ કામદુષા રતિશ્ચ વિરહે નેત્રં તૃતીયં ચ સા ॥
સત્કારાયતનં કુલસ્ય મહિમા રત્નૈર્વિના ભૂષણં ।
તસ્માદન્યમુપેક્ષ્ય હેતુવિષયં વિદ્યાધિકારં કુરુ ॥૩૯૫॥

(સિ. સિ. ત્રિ. મા.)

પ્રત્યેક પુરૂષેને અતુલ કીર્તી આપનારી વિદ્યા છે. પડતી દશામા તે આશ્રય છે. કામદુષા ગાયત્રી પેઠે ઇચ્છિત ફળ આપનારી છે પોતાના રનેહિઓના વિયોગ સમયે આનંદ આપનારી છે. ત્રોણુ નેત્ર વિદ્યાજ છે માન અપાવનારી છે. કુળનો મહિમા વધારનારી, વગર રતનનું આભૂષણ છે માટે બીજી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરી વિદ્યા સંપાદન કર. બાળકોને ન ભણાવનાર માતા પિતા શત્રુ સમાન છે. માતા જ્ઞાત્રુઃ પિતા વૈરી યેન બાલો ન પાઠિતઃ ।

ન શોભતે સમામધ્યે હંસમધ્યે બકો યથા ॥૩૯૬॥ (વિ. જ્ઞ.)

જેઓએ પોતાના બાળકોને અભ્યાસ ન કરાવ્યો તે માતા પિતા બન્ને તેના શત્રુ સમજવા કારણ કે હંસોના ટોળામાં જેવી બગલાની શોભા નથી તેમ વિદ્વાનોની સભામાં તે બિલકુલ શોભતો નથી. ૪૯૬

સાઈ કે નરતું પ્રસંગ પડે ત્યારેજ સમભય.

“વસંતતિલકા”

“ઉક્તા વસંતતિલકા તમજાણનો નઃ”

ગણુ-ત, બ, જ, જ. યુ, યુ.

કૃષ્ણ વપુર્વહતુ ચંબતુ સત્ફલાનિ ।

રમ્યેષુ સંવસતુ ચામ્રવનાંતરેષુ ॥

પુંસ્કોકિલસ્ય ચરિતાનિ કરોતુ કામં ।

કાકઃ કલધ્વનિવિધૌ સ તુ કાક ઇવ ॥૩૯૭॥

(સાક્ષર.)

કાગડો ભલે કાળું શરીર વહન કરે, સારું સારું ફળો
ખાયાં કરે સુદર આબાના વનમાં રહેલી કોયલના અગ્નિ
મરણ પ્રમાણે કર્યો બાય પણ જ્યારે મધુર શબ્દ બોલવાનો
પ્રસંગ આવે ત્યારેતો તે કાગડો તે કાગડોજ છે. કોયલ નહિ.

કુળ નાશ થવાના કારણે

સર્વે યત્ર વિનેતારઃ સર્વે યત્રાભિમાનિનઃ ।

સર્વે મહત્ત્વમિચ્છન્તિ કુલં તદવસીદતિ ॥૩૯૮॥

(સુ. સ. ની.)

જ્યાં બધાજ વિજય વાળા હોય, (વિનેતા હોય) બધાંજ
જ્યાં અભિમાની હોય, જ્યાં બધાનેજ મોટાઈ મેળવવાની
ઈચ્છા હોય તો તે કુળ અવશ્ય નાશ પામે છે હકદ ।

કેમને પણ દુઃખ આપ્યા વિના કર્મ કરવું
સંદર્શિત ન વાત્સલ્યેર્નિવૃત્તિવાસ વંધુભિઃ ।
નામકં ચારસેચારં કુર્ચત્ કાર્યમપીદયા ॥૩૯૯॥

(સુ. રા. ની.)

દુઃખોની સાથે સલાહ (ક્ષંધિ) ન રાખવી બંધુઓની
સાથે લડાઈ (વિત્તલ) ન કરવી ભક્તિ પ્રગટના એવકને ન
સામવો અને કેમને પણ દુઃખ આપ્યા વિના કર્મ કરવું
શરીરના અથવા ચુદ્ધના ત્રણ ફળ

શ્રીમિત્રં હિરણ્યં વા વિગ્રહસ્ય ફલત્રયમ્ ।

નાસ્ત્યેકમપિ યદ્યેષાં ન તત્કુર્યાત્કર્યચન ॥૪૦૦॥

પુત્રી, મિત્ર અને સુવર્ણ એ ત્રણ ફળ વિગ્રહ અથવા
શરીરના છે. આ ત્રણમાંથી જેની પાસે એક પણ નથી તે
કાંઈ પણ કરી શકતો નથી,

શત્રુઓનું દ્રવ્ય કોણે લોગવી શકે છે.

સામાદિસજ્જિતૈઃ પ્રાણૈઃ પ્રવીક્ષન્તે દિવાનિશ્ચમ્ ।

મુક્તે ચ યયાશક્તિ જલજામ્બલજા યથા ॥૪૦૧॥

(સુ. રા. ની.)

સામ જામ પ્રગેરથી સંકલિત પાશવદે જે પુરૂષ શત
દિવસ શત્રુઓની પ્રતીક્ષા કરે છે તે શક્તિ પ્રમાણે શત્રુ-

જીવંતું દ્રવ્ય વગેરે લોભવી શકે છે. જેમકે જળમાં રહેનાર પ્રાણી નાના જળચર પ્રાણીઓને ખાય છે. તેમ ૪૦૧

પંક્તિતં મન્યની અપૂર્ણતા વિદ્વાનની સલામાંજ છે.

“શિત્તરિણી”

“રસૈરદ્રૈષ્ણિજ્ઞા યમનસમલાગ શિત્તરિણી.”

ગણ-ય, મ, ન, સ, જ, લ, શુ, યતિ-૬-૧૧

યદા કેંચિત્કોઈ ક્ષિપં ઇવ મદાંધઃ સમભવં ।

તદા સર્વજ્ઞોસ્મીત્વમવદવલિપ્તં મમ મનઃ ॥

યદા કેંચિત્કિંચિદ્બુજનસક્તાશાદવતતં ।

તદા મૂર્ત્વોસ્મીતિ જ્વર ઇવ મદો મે વ્યપગતઃ ॥૪૦૨॥

(મ. ની. ૭)

જ્યારે હું થોડું બચ્ચતો ત્યારે હાથીની પેઠે મદાંધ હતો અર્થાત્ કર્તવ્ય, અકર્તવ્યના વિવેકથી શૂન્ય હતો ને સર્વજ્ઞ છું એમ માફ મન ગર્વિષ્ઠ થતું પણ જ્યારે મેં પાંડિતોની પાસેથી થોડું થોડું વધારે બાણવા માંડ્યું ત્યારે હું મૂર્ખ છું એમ મને ભાર્યું ને જ્વરની પેઠે મારો મગ્ન જતો રહ્યો. ૪૦૨

પરિહિત' મન્યને સાક્ષાત્ બ્રહ્મદેવ પણ સમજાવી શકે નહિ.

“ ગીતિ ”

અજ્ઞઃ સુખમારાધ્યઃ સુખતરમારાધ્યતે વિશેષજ્ઞઃ ।

જ્ઞાનલવદુર્વિદગ્ધં બ્રહ્માપિ તે નરં ન રંજયતિ ॥૪૦૩॥

• (મ. ની.)

અજ્ઞાનીને સમજાવવો ઘણોજ સહેલો છે. અથવાતો વિશેષ જાણનારો પણ વધારે સહેલાઈથી સમજાવી શકાય છે પણ જ્ઞાનના લેશ માત્રથી પોતાને પારિત માનનાર અનુબ્ધ ને સાક્ષાત્ બ્રહ્મદેવ પણ સમજાવી શકતા નથી ૪૦૩

ઐક્યતાનું ફળ.

અથ યે સાહિતા વૃક્ષાઃ સર્વતઃ સુપ્રતિષ્ઠિતાઃ ।

ને હિ શીઘ્રતયાન્ વાતાન્ સહૃતેન્યોન્યસંશ્રયાત્ ॥૪૦૪॥

(ઉ. પર્વ)

જો વૃક્ષો પાસે પાસે રહેલા તથા ચારે બાજુથી સારી રીતે દૃઢ થયેલા હોય તે અક બીજના આશ્રયને લીધે તોફાની વાયુને સહન કરે છે. ૪૦૪

વ્યાધિનું કારણ

શરીરાજ્ઞાયતે વ્યાધિર્માનસો નાત્ર સંશયઃ ।

માનસાજ્ઞાયતે ચાપિ શરીરં ઇતિ નિશ્ચયઃ ॥૪૦૫॥

(શાં. પ.)

શરીર સંબંધી વ્યાધિથી મનને વ્યાધિ થાય છે એમાં સંશય નથી તેમજ માનસિક વ્યાધિથી શારિરિક વ્યાધિ થાય છે. એમ નિશ્ચય માનવું. ૪૦૫

આવા આવા વિચાર કરનારનેજ સંપત્તિ મળે છે

“સંગૂધરા”

કોડઈ કૌં દેશકાલૌ સમવિષમગુણાઃ કેડરયઃ, કે સહાયાઃ,
કા શક્તિઃ કોડમ્યુપાયઃ ફલમિહ ચ કિયત્કીદૃશી દૈવસંપત્ ।
સંપત્તૌ કો નિર્બંધઃ પ્રવિદિતવચનસ્યોત્તરં કિં નુ મેસ્યા
દિત્યેવં કાર્યસિદ્ધાવવહિતમનસો હસ્તગાઃ સંપદઃ સ્યુઃ ॥૪૦૬॥

(મુ.)

હું કોણ છું ! દેશ કાળ કેવા છે ! સમકે વિષમ
ગુણવાળા આપણા શત્રુઓ કયા કયા છે ! આપણને મદદ
કરનારા કયા કયા માણસો છે ! આપણામાં પહોંચી વળવાની
શક્તિ કેટલી છે ! શત્રુઓને પરાજય કરવાનો ઉપાય શું છે !

અહિંઆથી શુ' ફળ મળશે ! આપણી દેવી સંપત્તિ દેવી
અને કેટલી છે ! સંપત્તિમા શુ' નિબધ છે ! આ પ્રભોનો શુ'
હિતાર આપવો ! માફ શુ' થશે ! આ પ્રમાણે કાર્ય સિદ્ધ કરવાને
માટે હરદૌજ વિચાર કરનારને સંપત્તિ અવશ્ય મળે છે. ૪૦૬

સુપાત્ર આત્માને સંપત્તિ મળે છે

નોદન્વાનર્થિતામેતિ સદામ્બોભિઃ પ્રપૂર્યતે ।

આત્મા તુ પાત્રતાં નેયઃ પાત્રમાયાન્તિ સંપદઃ ॥૪૦૭॥

(સુ.)

અમુદ્ર કાંઈપણ યાચના કરતો નથી છતાં તે હંમેશાં
પાણિથી ભરપૂર છે તેમજ આત્માને જો સાફ પાત્ર બનાવ્યો
હોય તો તેથી સંપત્તિ પણ તેમા આવે છે.

આ પ્રીતિરૂપ વેદીનું રક્ષણ કરવું

“શિશ્વરિણી”

ઈયં પ્રીતિર્વેદી હૃદયશ્રુતિ દૈવાત્સમુદિતા

તથા યત્નાદ્રક્ષ્યા પ્રકૃતિમૃદુલાપાય બહુલા ।

યથા ચૈનાં સ્ફીતાં પિથુનજનદુર્વાક્યદહનો

દહત્યંતઃ શોષં વ્રજતિ ન પુનઃ સૌહૃદનિધે ॥૪૦૮॥

આ પ્રીતિરૂપવેદી હૃદય રૂપ પૃથ્વીમાં દૈવયોગે ઉત્પન્ન
થયેલી છે એ ઘણીજ કામળ છે. માટે એનું પ્રયત્નથી રક્ષણ

કરવું કે બેથી ચુમલીખેર તથા દુષ્ટજનો તેમાં કલીષણ
પ્રવેશ ન કરે અને આપણું અંતઃકરણ પણ શોષી શકે નહિ.

ગૃહિણીનાં લક્ષણો

સદા પ્રહૃષ્ટયા માન્યં ગૃહકાર્યં ચ દક્ષયા ।

સુસંસ્કૃતોપસ્કરયા વ્યયે ચામુક્તહસ્તયા ॥૪૦૯॥

(બ્રા. માસિ.)

ઓએ હ મેશા હર્ષયુક્ત, ઘરકામમાં કુશળ, સચરચીલાને
સાફસુદ્ધ તથા સારી ગોઠવણથી રાખનાર અને ખર્ચ કરવામાં
સ કુચિત હાથવાળી થવુ બેઇએ ૪૦૯

ભિક્ષુકેનાં ખાર ગુણો.

શાર્દૂલવિક્રીડિતમ્

ઉચ્ચૈરધ્યયનં પુરાતનકથા સ્ત્રીભિઃ સહાલાપનં

તાસામર્ભકલાલનં પતિનુતિસ્તત્પાકમિધ્યાસ્તુતિઃ ।

આદેશસ્ય કરાવલંબનવિધિઃ પાણ્ડિત્યલેખક્રિયા

હોરાગારુડમંત્રતંત્રકવિધિર્મિશોર્ણુના દ્વાદશ ॥૪૧૦॥

(સુ.)

ઉ એ સાહે ભણવુ. પુરાતન કથાએ કહેવી, ખેરાઓની
સાથે વારવાર બોલવુ, તેમના બાળકોને રમાડવા (પાત્રપ્રદાન)

ચોટેલા હોયતો લગાર હોંચકો પણ નાંખવો) તેમનાં ધણિ-
ઓના વખાણ કરવા, ભૈરાંઓએ કરેલી ગમે તેવી રસોઈનાં
ખોટાં વખાણ કરવા, ભવિષ્યમાં થનારા શુભ કે અશુભ ફળોનું
કથન, ચાતુરી, પડિતાઈ, લખવાની કાયા જ-મોત્રી બેઠને
ફળ કહેવું ભૂતપ્રેત ડાકિની વિગેરે ગાડીમંત્ર તત્રનો
વિધ બાણવો એવા એવા ખાર શુભો ભિક્ષુકોના છે. ૪૧૦

ખીલેલી બુદ્ધિ શાથી છે !

यः पठति लिखति पश्यति परिपृच्छति पंडितानुपासयति ।
तस्य दिवाकरकिरणैर्नलिनीदलमिव विकास्यते बुद्धिः ॥૪૧૧

(પ્ર. સ.)

જે બાણે છે, લખે છે, વિચારે છે, પુછે છે, અને
પડિતોની સાથે વારવાર બેસે ઉઠે છે તેની બુદ્ધિ સૂર્યના
કિરણોથી કમળની પાખડીઓની પેઠે પ્રપુલ્કીત થાય છે. ૪૧૧

प्रयत्न तथा अनादर કરવાનાં સ્થાનો

कुत्र विधेयो यत्नो विद्याभ्यासे सदैवपे दाने ।

अववीरणा क कार्या खलपरयोषित्परधनेषु ॥૪૧૨॥

(પ્ર. સ.)

પ્રયત્ન કયા કરવો ! તો કે વિદ્યાભ્યાસમાં, સારા ઔષધમા
ફાંને પરીપકાર કરવામા, અનાદર કયાં કરવો ! તો કે દુર્જન,
પ્રાવડી સો અને પારકું ધન વગેરેમા અનાદર કરવો. ૪૧૨

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शालं तस्य करोति किम् ।
लोचनाभ्यां विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति ॥४१३॥
(चा. नी.)

જેને પોતાની બુદ્ધિ નથી તેને શાસ્ત્ર શું ઉપદેશ કરી
શકે ! કેમકે નેત્ર રહિત માણસને આરસીવડે શું ! કંઈજ નહિ
પુત્રને આશિર્વાદ આપવાનો મર્મ

अंगादंगात्संभवसि हृदयादधिजायसे ।
आत्मा वै पुत्रनामासि सजीव शरदः शतम् ॥४१४॥
(ऋ. कौषि. उ.)

હે પુત્ર ! તુ મારા પ્રત્યેક અવયવ તથા હૃદયથી ઉત્પન્ન
થયો છું માટે પુત્રના નામથી માફજ સ્વરૂપ છે તે તું સો
વર્ષ જીવ. ૪૧૪

કયો પુરુષ વિનાશ પામતો નથી

धर्मो यशो नयो दाक्ष्यं मनोहारि सुभाषितम् ।
इत्यादि गुणरत्नानां संग्रही नावसीदति ॥४१५॥ (सु.)

ધર્મ, યશ, નીતિ, ઉદ્દાપણ અને મનહરનાર સાદુ
બાષણ જાગેરે શુભરૂપ રત્નોનો સંગ્રહ કરનારો કદી પશુ
જાશ પામતો નથી. ૪૧૫

મૂર્ખાને ક્રિપદેશ કર્યો નહિ

उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकीर्णव न शान्तये ।

પયઃ પાનં મૂર્જાનાં કેવલં વિષવર્ધનમ્ ॥૪૧૬॥

મૂર્ખાને ક્રિપદેશ આપ્યો તે કોપને માટેજ છે પણ તેથી તે શાંત થતો નથી (શાંતિને માટે નથી) કારણકે સાપને દૂધ પાવુ તે કેવળ ઝેરનેજ વધારનારું છે અમૃતને નહિ.

મૂર્ખાઓની સોબત સારી નથી.

करं पर्वतदुर्गेषु भ्रान्तं वनचरै सह ।

न मूर्खजनसंपर्कः सुरेन्द्रभवनेष्वपि ॥૪૧૭॥

પર્વતમાં, વનમાં, વનચરોની સાથે ભટકવું સારું છે પરંતુ ઈંદ્રરાજના ભુવનમાં પણ મૂર્ખાઓનો સમાગમ સારો નહિ.

व्याकरणं वगरनुं बल्युनुं नकारमुं छे

यद्यपि बहुधाधीतं तदपि पठ त्वं पुत्र ? व्याकरणम् ।

સ્વજનઃ શ્વજનો માઽમૃત્ સકલં શ્વકલં સકૃચ્છકૃત્ ૪૧૮

વ્યાકરણ બલ્યવાની બાળતમાં પિતા પુત્રને કહે છે કે કે પુત્ર! જોકે તું ઘણો ભણ્યો છે તો પણ વ્યાકરણ બલ્ય

તે વિના સ્વજન એટલે જનને ઠેકાણે શ્વજન એટલે કુતરાનો
જન, સકલ એટલે સમગ્રને ઠેકાણે શકલ એટલે ટુકડે,
અને સક્ષત્ એટલે એકવારને ઠેકાણે શક્ત્ એટલે બિંધા એવા
અર્થના અનર્થ થાય નહિ માટે વ્યાકરણનો અવશ્ય બહુવુંજ.

શબ્દ કોષની આવશ્યકતા.

કોશસ્યેવ મહીપાનાં કોશસ્ય વિદુષામપિ ।

ઉપયોગો મહાન્ યસ્માત્ ક્લેશસ્તેન વિના ભવેત્ ॥૪૧૯॥

રાબના ખબનાની પેઠે વિદ્વાનોને કોશ એટલે શબ્દના
ભંડારની ઘણી જરૂર પડે છે બે કોશ ન હોયતો જેમ રાબ
મુંઝાય છે તેમ વિદ્વાનને પણ તે વિના મહાન્ કલેશ થાય છે.

શાસ્ત્રનો વિચાર જ્ઞાનને વધારે છે.

યથા યથા હિ પુરુષઃ શાસ્ત્રં સમધિગચ્છતિ ।

તથા તથા વિજાનાતિ વિજ્ઞાનં ચાસ્ય રોચતે ॥૪૨૦॥

(મા. ધ. અ. ૪)

જેમ જેમ પુરુષ શાસ્ત્રને વિચારે છે તેમ તેમ તેને
નવું નવું બહુવાણ મળે છે અને વિશેષ જ્ઞાન રૂપે છે (મમે છે)

કસરતથી બળ વધે છે

શરીરચેષ્ટા યા ચેષ્ટા સ્થૈર્યાર્થં બલવર્દિની ।

દેહ વ્યાયામસંખ્યાતા માત્રયા તાં સમાચરેત્ ॥૪૨૧॥ (ચરક.)

હઠતા ઉત્પન્ન કરનારી, બળને વધારનારી હિત કરનારી જે શરીરની ચેષ્ટા છે તેને કસરતમા ગણી છે માટે તે થોડી થોડી પોતાની રૂચી પ્રમાણે કરવી. ૪૨૧

મૂર્ખ માણસ ભયંકર જ્વર સમાન છે.

“શાર્દૂલવિક્રીદિતમ્”

ગ્રીવાસ્તંભમૃતઃ પરોન્નતિકથામાત્રે શિરઃ શૂલિનઃ

સોદ્વેગભ્રમણપ્રલાપવિપુલક્ષોભાભિભૂતસ્થિતેઃ ।

અંતર્દૃષ્ટિવિષમવેશવિષમક્રોધોષ્ણનિઃશ્વાસિનઃ

કષ્ટા નૂનમપંહિતસ્ય વિકૃતિર્મીઝજ્વરારંભભૂઃ ॥૪૨૨॥

પોતાની ડોકને અધ્ધક રાખનાર, ખીબની ઉન્નતિની કથા માત્ર સાલજવાથી માથામા શૂળ ધારણ કરનાર, ઉદ્વેગ સાથે ભમવું બકવાદ કરવો, ઘણા ક્ષોભથી પરાભવ પામનારી સ્થિતિને ધારણ કરનાર અદર અદેખાઈ રૂપ ઝેરના પ્રવેશથી ત્રિષમ કોપવડે ઉબળુશ્વાસ થયા કરે છે તેવા મૂર્ખને થનાર કષ્ટ કારી વિકાર ખરેખર ભયંકર જ્વરની શરૂઆતની લૂમિ-રૂપ છે અર્થાત્ જેને તાવ આવે છે (શરૂઆત થાય છે) તેને ઉપર લખેલા તમામ વિકારો થાય છે. ૪૨૨

દુર્જનથી પીડાતા સભજનોનું કર્તવ્ય.
 દુર્જનવદનવિનિર્ગતવચનદુર્જનેન સજ્જનો દષ્ટઃ ।
 તદ્વિષનાશનિમિત્તં સાધુઃ સંતોષમૌષધં પિવતિ ॥૪૨૩

(સુ.)

દુર્જનોના મુખમાથી નિકળેલા વચનરૂપ સર્પથી હંસાયેલા
 સભજન પુરૂષ, તે ઝેરનો નાશ કરવા માટે સંતોષરૂપી
 (ક્ષમા) ઔષધને પીએ છે. ક્ષમા ધારણ કરીનેજ સભજનો
 દુર્જનોની સાથે કરે છે ૪૨૩

તર્ક શું શું કરે છે ?

“ સિંહોન્નતા ”

મોહં રુણદ્વિ વિમલીકુસ્તે ચ બુદ્ધિ
 સૂતે ,ચ સંસ્કૃતપદવ્યવહારશક્તિમ્ ।
 શાસ્ત્રાંતરમ્બસનયોગ્યતયાં યુનક્તિ
 તર્કશ્રમો ન તનુતે કિમિહોપકારમ્ ॥૪૨૪॥

(વિશ્વગુણાદર્શનમ્)

તર્ક અજ્ઞાનને ટાળે છે, બુદ્ધિને નિર્મળ કરે છે,
 બરાબર સારી રીતે રચેલા વાક્યોને (વ્યવહારને) સમજવાની
 શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે, અને ખીલા શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ
 કરવામાં યોગ્યતા ઉત્પન્ન કરે છે. માટે તેમા કરેલી મહેનત
 આ લોકમાં શું ઉપકારક નથી ? અર્થાત્ ઉપકાર કરનારી છે.

મૂર્ખ આચાર્યની પુષ્ટિ માટે શિષ્યના ત્રણ ગુણ

અગતિત્વમતિશ્રદ્ધા જ્ઞાનાભ્યાસે રુચિર્ન વૈ ।

ત્રયઃ શિષ્યગુણા હોતે મૂર્ખાચાર્યસ્ય પુષ્ટયે ॥૪૨૫॥

ગતિહીનપણુ, અતિશ્રદ્ધા અને જ્ઞાનના અભ્યાસમાં
અરુચિ, એ શિષ્યના ત્રણ ગુણો મૂર્ખ આચાર્યની પુષ્ટીને માટે છે.

બાળકથી પણ સાર ગ્રહણ કરવો

અપ્યુન્મત્તાત્મલપતો વાલાચ્ચ પરિજલ્પતઃ ।

સર્વતઃ સારમાદચાદન્મભ્ય ઇવ કાંચનમ્ ॥૪૨૬॥

(વિ. નિ.)

બહુ બકવાદ કરનાર, ઉન્મત્ત તેમજ કાલુ કાલુ
બોલનાર બાળક પાસેથી, બીજા સઘળાથી, પથ્થરમાથી,
કાચનની પેઠે સાર ગ્રહણ કરવો ૪૨૬

દેશ કાલને અનુસરીને ચાલવા વિષે

ક્ષત્રોરપિ ગુણા ગ્રાહ્યા ગુનેસ્ત્યાજ્યાસ્તુ દુર્ગુણાઃ ।

દેશકાલાનુરોધેન વર્તિતવ્યં સદા દુર્વૈઃ ॥૪૨૭॥

બુદ્ધિમાન માણસોએ શત્રુના પણ ગુણો અવશ્ય
ગ્રહણ કરવા પરંતુ ગુરૂનામાં બે દુર્ગુણ રહ્યા હોય તો
તેનો અવશ્ય ત્યાગજ કરવો અને દેશ કાળને અનુસરીનેજ
ચાલવું. ૪૨૭

ઉદ્યોગી માણુમજ વિદ્વાન્ કહેવાય છે.

“ ઉપજાતિ ”

શાસ્ત્રાણ્યધીત્યાપિ ભવંતિ મૂર્ત્વાઃ

યસ્તુ ક્રિયાવાન્ પુરુષઃ સ વિદ્વાન્ ।

સુચિંતિતં ચૌષધમાતુરાણાં

ન નામમાત્રેણ કરોત્યરોગમ્ ॥૪૨૮॥ (વિ. જ.)

શાસ્ત્ર ભણ્યા છતાં પણ જે ઉદ્યોગ રહિત છે તે મૂર્ખ ગણાય છે અને જે ઉદ્યોગી છે તેનેજ વિદ્વાન્ કહેવાય છે. કારણકે જેમ વારંવાર ચિંતન કરાયલું ચૌષધ નામ દેવાથી રોગીઓને આરોગ્ય કરતું નથી પણ તે આધાથીજ નિરોગી થવાય છે ૪૨૮

કેાની હાંસી થાય છે.

અપિ જ્ઞાત્રેષુ કુક્ષલા લોકાચારવિવર્જિતાઃ ।

સર્વે તે હાસ્યતાં યાન્તિ યથા મૂર્ત્વાઃ સુશોભિતાઃ ॥૪૨૯

(વિ. જ.)

ધણા શાઓમા કુશળ હોય તો પણ જે લોકાચારથી રહિત હોય તો તે સઘળાની સાથે શોભાયમાન મૂર્ખાની પેઠે, હાંસી થાય છે. ૪૨૯

સજ્જન પુરૂષ ભોવાથી આનંદ પામે છે.

किं मधुना किं विधुना किं सुधया किं च वसुधयाखिलया ।

यदि हृदयहारिचरितः पुरुषः पुनरेति नयनयोरयनम् ॥

(સુ. સ. પ્ર.) ૪૩૦

હૃદયને હરણ કરે તેવાં ચરિત્ર વાળો ઉત્તમ પુરૂષ ફરીથી નેત્ર સ્થાનમાં (ભોવામાં) આવે તો, મધ, ચંદ્ર, અમૃત અને બધી 'પૃથ્વીનું' શું કામ છે? કારણકે સજ્જન તો આ વસ્તુઓ કરતાં પણ અધિક આનંદ આપે છે. ૪૩૦

સજ્જનનું હૃદય કેવું છે ?

“રથોદ્ધતાવૃત્તમ્”

“રાક્ષરાધિહરથોદ્ધતાલગૌ.”

ગણ-૨, ન, ૨, લ યતિ-પાઠે.

सज्जनस्य हृदयं नवनीतं यच्चदन्ति कवयस्तदलीकम् ।

अन्यदेहविलसत्परितापात्सज्जनो द्रवति नो नवनीतम् ॥૪૩૧

કવિઓ સજ્જનના હૃદયને માખણની ઉપમા આપે છે તે ખરેખર ખોટું છે. કારણ કે જ્યારે ખીબના હૃદયમાં થતી પીડાથી સજ્જનને પરિતાપ થાય છે તેથી તે પીગળી જાય છે, તેવી રીતે માખણ પીગળતું નથી. ૪૩૧

લક્ષ્મી આવા પુરુષનું ઘર કદી પણ છોડતી નથી.

“શાર્દૂલ.”

યજ્ઞાભ્યાગતદાનમાનચરણપ્રક્ષાલનં ભોજનં
સત્સેવા પિતૃદેવતાર્ચનવિધિઃ સત્યં ગર્વાં પાલનમ્ ।
ધાન્યાનામપિ સંગ્રહો ન કલહશ્ચિત્તાનુરૂપા પ્રિયા
દૃષ્ટા પ્રાદ્ હરિં વસામિ કમલા તસ્મિન્ ગૃહે નિશ્ચલા
(વિ. લ. સંવાદ) ॥૪૩૨॥

શ્રી વિષ્ણુને લક્ષ્મીએ આ પ્રમાણે કહ્યું કે જેના ઘરમાં અતિથિને દાન, માન, ચરણનું પ્રક્ષાલન અને ભોજન અપાય છે, સંત મહાત્માઓની સેવા કરાય છે, પિતૃ અને દેવતાઓનું અર્ચન થયાં કરે છે, સત્ય પળાય છે, અને ગાયનું પાલન થાય છે ધાન્યનો સંગ્રહ કરાય છે કોઈપણ વખત કલેશ થતો નથી અને પોતાના ચિત્તને અનુકૂળ પોતાની સ્ત્રી છે તેના ઘરમાં હું નિશ્ચય થઈને રહું છું. ૪૩૨

લક્ષ્મીએ બ્રાહ્મણનું ઘર કેમ છોડ્યું ? તેનું કારણ

“ સ્ત્રગૂધરાવૃત્તમ્ ”

પીનોઽગસ્ત્યેન તાતશ્ચરણતલહતો વલ્લભોઽન્યેન રોષા
દાવાલયાદ્વિપ્રવર્યૈઃ સ્વવદનવિવરે ધારિતા વૈરિણી મે ।

નેઈ મે હૈદયન્તિ પ્રતિદિવસમુપાકાન્તપૂજાનિયિષ્ઠ
તસ્માત્તિવશા સદાઈ દ્વિજકુલસદનં નાય ? નિત્યં ત્યજામિ ॥

(સુ.) ૪૩૩॥

હાશ્વેરી-અમરુત મુનિ મારા પિતા સમુદ્રને પી ગયા,
ભૃગુરૂપિએ કોપથી મારા પતિને લાત મારી, એ સિવાય
ખીલું બ્રાહ્મણો બાળપણથી મારી દુશ્મન સરસ્વતીને હંમેશાં
પોતાના મુખ રૂપી મુકામાં રાખી મુકે છે, હરદોશ જાંકરની
પૂજા કરવાને માટે માફ કરે બે કમળ તેને છેડે છે. તેથી
હે નાય ? ખેદ પામીને હંમેશાં બ્રાહ્મણના કુળનો (ધરનો)
હું ત્યાગ કરું છું ૪૩૩

પૈસાનો રોગ શું શું કરે છે ?

વધિરયતિ કર્ણવિવરં વાચં મૂકયતિ નયનમગ્નયતિ ।

વિકૃતયતિ ગાત્રયષ્ઠિં સંપદ્રોગોઽયમઙ્ગુતો રાજન્ ॥૪૩૪॥

હે સજ્જ પૈસાનો રોગ એવો અદ્ભુત છે કે, કાનના
છિદ્રને બહેરા કરી દે છે વાણિને મુંગી બનાવી દે છે,
આંખને આંધળી બનાવી દે છે. અને શરીરની લાકડીને
વિકારમય બનાવે છે અર્થાત્ પૈસાદાર માણસ કોઈનું
સાંભળતો નથી બોલતો નથી, દેખતો નથી અને સાચી
છતીએ આજ્ઞાની અનેક ચેષ્ટાઓ કરે છે. ૪૩૪

પૈશાન્ત મર્મભાં છડેલાનો આશ્રય કહી કરવો નહિ.

“શશિવદના”

અણુ-ન, ય. યતિ-પાદે.

વરમસિધારા તરુતલવાસો વરમિહ મિસા વરમુપવાસાઃ ।
વરમપિ ઘોરે નરકે પતનં ન ચ ધનગર્વિતર્વાંધવ સ્વરણમ્ ॥

(સુ.) ૪૩૫

તરવારની ધાર સારી, ઝાડ નીચે વસવું સાડું, બીજા
માંગીને જમવું સાડું ઉપવાસ કરવો સારો. અને નરકે
પડવું સાડું પણ પૈસાથી છડેલા બાંધવને શરણે જવું સાડું
નહિ. ૪૩૫

અમહાનની શ્રેષ્ઠતા.

“માલિની”

તુરગશતસહસ્રં મોગજાવાં ચ લક્ષં

કનકરજતપાત્રં મેદિનીં સાગરાન્તામ્ ।

વિમલકુલવધૂનાં કોટિકન્યાશ્ચ દયા

અહિ નહિ સમમેતૈરસદાનં પ્રધાનમ્ ॥૪૩૬॥ (સુ.)

હજારો ઘોડાઓનું દાન કરો, લાખો હાથીઓ કે
આશ્વોના દાન કરો, સોના રૂપાનાં પાત્રોના દાન કરો, સુન્દર
પર્યંત તમામ પૃથ્વીના દાન આપો અને પવિત્ર કુળમાંથી

તથા કૌરવો કન્યાઓનાં હાન કરેા પરંતુ સર્વ હાનમાં એક
અન્ન હાનની તુલ્ય કોઈપણ હાન થતું નથી. ૪૩૬

અયં નિજઃ પરો વેતિ ગણના લઘુવેતસાં ।

ઉદારચરિતાનાં હિ વસુધૈવ કુટુંબકમ્ ॥૪૩૭॥

આ પોતાનો અને પારકો એવી ગણના હલકા મનવાળા
પુરૂષો કરે છે, પણ જે ઉદાર ચરિત્રવાળા છે તેને તેા
બધીજ પૃથ્વી પોતાનુ કુટુંબજ છે ૪૩૭

કૃપણુનું ધન મેળવી શકાય નહિ

“પૃથ્વીવૃત્તમ્”

“જસૌ જસયલા વસુગ્રહયતિષ્ઠ પૃથ્વીગુહ”

ગણુ-જ, સ, જ, સ, ય, લ, ગ, ગુ. યતિ-૮, ૯.

અયશ્વળકચર્વણં ફલિફણામણેઃ કર્ષણં

કરેણ ગિરિતોલનં જલનિયેઃ પદા લંઘનમ્ ।

પ્રસૂપ્તહરિબોધનં નિશિતસ્વપ્નસંસ્પર્શનં

કદાચિદસ્થિલં ભવેન્ન ચ સ્થાદ્ધનસ્યાર્જનમ્ ॥૪૩૮॥

લોહાના ચણા ચવાય, સાપની ફેણનો મળી ખેંચી
શકાય, હાથવડે પર્વત તોળાય, પગથી સમુદ્ર ઓળંગી
શકાય. મુતેલા ત્રિહને જગાડી શકાય, તિક્ષણ તરવાર (ખડ્ગ)
ને અડકી શકાય એ બધું કરી શકાય પરંતુ કૃપણની (શઠની)
પાસેથી ધન કદી પણ મેળવી શકાય નહિ. ૪૩૮

ધનની ધાથના નિધનની (મરણની) ઘરાબર છે.

“શિશ્વરિણી”

ક્વ ગન્તાસિ ભ્રાતઃ કૃતવસતયો યત્ર ધનિનઃ

કિમર્થં પ્રાણાનાં સ્થિતિમનુવિધાતું કથમપિ ।

ધનૈર્યાશ્ચાલબ્ધેર્નનુ પરિભવોઽભ્યર્થનફલં

નિકારોઽગ્રે પશ્ચાદ્ધનમદ્દહ મોસ્તદ્ધિ નિધનમ્ ॥૪૩૯॥

(સુ.)

“હે ભાઈ તું કયાં જશે ? ”જ્યાં ધનવાનો વસે છે ત્યાં “શા માટે” માંડમાંડ મારા પ્રાણની સ્થિતિ કરવાને,” “માંગીને ક્ષેણવેલા ધનથી તારો પરાભવ નહિ થાય કે ?” માંગવાનું ક્ષણ પહેલેથી તિસ્કાર (નિકાર) અને પછી ધન શબ્દની આગળ નિ આવે ત્યારેતો નિધન (મરણ) થાય, અર્થાત્ માંગવું તે મરણની ઘરાબર ગણાય છે. ૪૩૯

પરોપકારની શ્રેષ્ઠતા

પરોપકારઃ કર્તવ્યઃ પ્રાણૈરપિ ધનૈરપિ ।

પરોપકારજં પુણ્યં ન સ્યાત્ ક્રતુશૈતૈરપિ ॥૪૪૦॥

પ્રાણ તથા ધન વડે પરોપકાર કરવો. સેંકડો ચક્ષુ કરવાથી પણ પરોપકારના જેવું પુન્ય થતું નથી. ૪૪૦

સંતપુરૂષો હંમેશાં પરોપકારજી કરે છે

“ઉદ્ધર્ષિણી”

પશાકરં દિનકરો વિકર્ચં કરોતિ

ચંદ્રો વિકાસયતિ કૈરવચક્રવાલમ્ ।

નાભ્યર્થિતો જલધરોઽપિ જલં દદાતિ

સન્તઃ સ્વયં પરહિતેષુ કૃતાભિયોગાઃ ॥૪૪૧॥

સરોવરમાં ઉગેલા કમળોને સૂર્ય વિકાસિત કરે છે. ચંદ્રમાં પોયણાના સમૂહને પ્રપ્રલિલિત કરે છે, મેઘ પ્રાર્થના કર્યા વિના જળ આપે છે, તેથી સત પુરૂષો પોતેજ પર હિતમાં તત્પર રહે છે ૪૪૧

સંતોષમાં સઘળું સુખ છે.

“શાર્દૂલવિક્રીડિતમ્”

મૃત્યુર્માઞ્જિતિ મૃદ્ધિં શશ્વદુરગી ઘોરા જરા રુપિણી

ત્વામેષા ગ્રસ્તે પરિગ્રહમયૈર્ગૃધ્રૈર્જગદ્રસ્યતે ।

ધૃત્વા બોધજલૈરબોધબહુલં તલ્લોભજન્યં રજઃ

સંતોષામૃતસાગરાંભસિ ચિરં મગ્નઃ સુખં સ્થાસ્યતિ ॥૪૪૨

(સુ.)

હે ‘શુવાત્મન્’ ! તારા માથા પર મૃત્યુ મઠ કરીને ટાંપી રહેલું છે. જરા (વૃદ્ધા) રૂપી ભયંકર સાપણ તને

ગળતી જાય છે અને પરિશદ્ રૂપી ગીધડાઓથી આ તમામ જગત્ ગળાય છે તેથી બોધરૂપ જળથી અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલા હોભ રજનો નાશ કરી સતોષમય અમૃત સાગરમાં તું મગ્ન થઈશ તો તું સુખથી રહી શકશે. ૪૪૨

अनुगंतुं सतां वर्त्म कृत्स्नं यदि न शक्यते ।

स्वल्पमप्यनुगंतव्यं मार्गस्थो नावसीदति ॥૪૪૩॥

હરરોજ સંતપુરૂષો જે માર્ગે જાય તે માર્ગેજ જવું જો તેમ ન થાય તો થોડો ઘણો પણ તે માર્ગ પકડવો જેથી હું ખી થવાય નહિ. ૪૪૩

उच्छिष्टाद्विથી अपवित्र वस्तु पाशु वधारे पवित्र છે.

उच्छिष्टं शिवनिर्माल्यं वमनं शवकर्पटम् ।

काकविष्टासमुत्पन्नः पञ्चेऽतिपवित्रकाः ॥૪૪૪॥

(૧) ખાતા ખાતા વધેલું (છાહેલું). (૨) શિવ નિર્માલ્ય, (૩) ઉલટી કરી નાખેલું. (૪) પ્રેતજનું વસ્ત્ર, (૫) કાગડાની વિષ્ટાથી ઉત્પન્ન થયેલું, એટલા પાંચ પદાર્થો ઘણાજ પવિત્ર છે. તે કયા ? ૪૪૪

જવાબ-(૧) દૂધ પ્રથમ વાછરડું ધાવે છે ત્યારેજ માથે દૂધ આપે છે માટે વાછરડાને પીતાં ખાકી રહેલું તે એકું દૂધ (૨) અંબાજળા-મહાદેવના માથે પ્રદ ચઢેલી બાજી

હોવાથી તે શિવ નિર્માલ્ય છે, છતાં પણ તે પવિત્ર ગણાય છે. (૩) મધ-મધમાખી પુષ્પોમાંથી રસ ચૂસી લાવી તેને ઉલટી દ્વારા મધપુટો બનાવે છે તે મધ પણ પવિત્ર ગણાય છે. (૪) પીતાંબર-રેશમના કીડાને પ્રથમ ઉના પાણીમાં ઉકાળીને તેને મારી નાંખી તેના નિર્જીવ કોકડામાંથી રેશમ લઈ તેનું પીતાંબર વણાય છે તે પણ પવિત્ર ગણાય છે. (૫) પીપળો-પીપળાના મૂળમાં કાગડાની વંધા પુરાય છે. ત્યારેજ તે ઉગે છે માટે તે પણ પવિત્ર છે. ૪૪૪

કલિ કૌતુક વર્ણન

“ ઉપજાતિ ”

સીદન્તિ સન્તો વિલસંત્યસંતઃ

પુત્રા ઝિયન્તે જનકચિરાયુઃ ।

પરેષુ મૈત્રી સ્વજનેષુ વૈરં

પશ્યન્તુ લોકાઃ કલિકૌતુકાનિ ॥૪૪૫॥

હે દોડો ? કલિયુગના કૌતુકો આ પ્રમાણે છે, સત્પુરુષો દુઃખી થાય છે, નહારા પુરુષો વિલાસ લોગવે છે, પુત્રો મરે છે અને પિતા દીર્ઘ આયુષ્ય લોગવે છે, પારકાઓમાં મિત્રતા થાય છે અને સ્વબ્ન સાથે વૈર જન્મી છે. ૪૪૫

કલિ માહમા

“શાર્દૂલવિક્રીદિતમ્”

વિદ્વત્તા વસુધાતલે વિગલિતા પાંડિત્યધર્મો ગતઃ
 શ્રોતૃણાં હૃદયેષ્વબુદ્ધિરધિકા જ્ઞાનં ગતં ચારણે ।
 ગાથાગીતવિનોદવાક્યરચનાયુત્તયા જગદ્રજિતં
 જ્યોતિર્વૈદ્યકશાસ્ત્રસારમશ્વિલં ક્ષુદ્રેષુ જાતં કલૌ ॥૪૪૬

વિદ્વત્તા પૃથ્વીની તળીયે ચાલી ગઈ, પાંડિત સંબંધી
 ધર્મ પણ ચાલ્યો ગયો, સાંભળનારાઓની બુદ્ધિ જડ થઈ
 ગઈ જ્ઞાન બધું ચારણુમા ચાલ્યું ગયું, ગાથા ગીત હાસ્ય
 વગેરે વાક્યની રચના યુક્તિઓથી જગત્ રાહ થવા લાગ્યું
 સમગ્ર જ્ઞેતૃણ, વૈદ્યક અને શાસ્ત્રનો સાર આ કલિકાળમાં
 નીચ માણસોમા ચાલ્યો ગયો. ૪૪૬

દાડીયામાં સચ્ચાર્ધ નથી.

મદ્યપસ્ય કુતઃ સત્યં દયા માંસાશિનઃ કથમ્ ।

કામિનશ્ચ કુતો વિદ્યા નિર્ધનસ્ય કુતઃ સુત્વમ્ ॥૪૪૭

મદ્યપાન કરનારમા સત્યતા ક્યાંથી હોય ! માંસ ભક્ષણ
 કરનારામાં દયા ક્યાંથી હોય ! કામી પુરુષમા વિદ્યા ક્યાંથી
 હોય અને નિર્ધનને સુખ ક્યાંથી હોય ! ૪૪૭

મઘપાન કરનારની હાલત.

“શાલિની”

“શાલિન્યુક્તા ઘૌ તગૌ ગોઙિગ્લોકે.”

ગણ્ય-મ, ત, ત, શુ, શુ ચતિ-૪, ૭.

ચિત્તે શ્રાંતિર્જાયતે મઘપાનાત્

શ્રાન્તે ચિત્તે પાપચર્યામુપૈતિ ।

પાપં કૃત્વા દુર્ગતિં યાન્તિ મૂઢાં

સ્તસ્માન્મર્ચં નૈવ પેયં ન પેયમ્ ॥૪૪૮॥

મઘપાન કર્યાથી ચિત્તમા જાતિ પેદા થાય છે, અને ચિત્તમા જાતિ થવાથી તે પાપ આચરણુ કરે છે, અને પાપ કરીને મૂર્ખાઓ નહારી ગતિમા (નરકમા) પડે છે. માટે મઘિપાન કદી પણ કરવું નહિ. ૪૪૮

દૈવની ગતિ ઘણી વિચિત્ર છે.

અઘટિતઘટિતં ઘટયતિ હુઘટિતઘટિતાનિ દુર્ધટીકુરુતે ।

વિધિરેવ તાનિ ઘટયતિ યાનિ પુમાનેવ ચિંતયતિ ॥૪૪૯॥

દૈવ, જે અઘટિત છે તેને ઘટાવે છે, જે સારી રીતે ઘટિત છે તેને વિઘટિત (બુદ્ધા) કરે છે, અને જેને માણસો ચિંતવન કરતા નથી તેને પણ તે ઘટાવે છે, અર્થાત્ બોદી કે છે. ૪૪૯

આશાવાદીનું કથન

“સમુદ્રરાટ્તમ”

લજ્જે ત્વં મજ્જ સિંધૌ ગિરિવરશિખરે ત્વં ચ તિષ્ઠ પ્રતિષ્ઠે
 શાંતે પ્રાંતે દિશાન્તે કુરુ વસતિમહો ગર્વં સર્વો ભવાશુ ।
 તેજઃ પાતાલમૂલં ભજ ભુવિ ભગવન્માન માનામ તેઽસ્તુ
 પ્રેમ્ણૈકામાશ્રયન્તીં સતતમદ્દયિમાં તૂર્ણમાશાં શ્રયિષ્યે ॥૪૫૦

ઓ લજ્જા! “તુ સમુદ્રમા ડૂબીજા” હે પ્રતિષ્ઠા!
 “તુ પર્વતની ટોચ પર આલીજા” હે શાંતિ! “તુ દિશાઓના
 અંતમા નિવાસ કર” ઓ ગર્વ! “તુ જલદી અલ્પ થઈજા.”

હે તેજ! “તુ પાતાલ મૂળમા પેસીજા” હે ભગવાન
 માન! “આ પૃથ્વીમા તારૂં નામ પણ રહે નહિ” કારણકે
 હવે તો હું એક પ્રેમનો આશ્રય કરનારી આશાને શરણે જઈશ.
 દુઃખ પામતાં છતાં પણ મન વિષયને છોડતું નથી.

“વસંતતિલકા”

ભિક્ષાગ્નનં તદપિ નીરસમેકવારં

સત્યા ચ મૂઃ પરિજનો નિજદેહમાત્રમ્ ।

વસ્ત્રં ચ જીર્ણશતસ્વંદમયી ચ કંથા

હા હા તથાપિ વિષયાન્ન જહાતિ ચેતઃ ॥૪૫૧॥

ભિક્ષાનું ભોજન છે, તે પણ વળી રસકચ વિનાનું
 એકજવાર મળે છે, પૃથ્વીપર શયન છે, પોતાનો કેહ માત્ર

સેવકજન છે, અને જુની સો થીંગડાવાળી ફાટીટુટી ગોઢડી છે. આવી સામગ્રી છતાં પણ આ હઠીલુ મન વિષયોને છોડતું નથી ? એ કેટલી ખેંદની વાત । ૪૫૧

મહાત્માઓના વચન ઔષધ જેવાં છે.

અનવરતપરોપકરણવ્યગ્રીભવદમલચેતસાં મહતામ ।

આપાતકાટવાનિ સ્ફુરન્તિ વચનાનિ મેષજાનીવ ॥૪૫૨

(સુ. સ. પ્ર.)

હું મેશા પરમાર્થ કરવામા નિર્મળ ચિત્ત વ્યગ્ર થયેલાં છે એવા મહાત્માઓના વચનો ઔષધની પેઠે પહેલાતો કડવાં લાગે છે પરંતુ પરિણામે ઘણાજ સારા છે. ૪૫૨

સોચ અને સજ્જન દુર્જનની સરખામણી.

અનુકુલતઃ સ્વલસુજનાવગ્રિમપાશ્ચાત્યભાગયોઃ સૂચ્યાઃ ।

વિદધાતિ રન્ધ્રમેકો ગુણવાનન્યસ્તુ પિદધાતિ ॥૪૫૩॥

દુર્જન અને સજ્જન સોચની અભિ અને નાકાના ભાગ જેવા છે તેમાં અભિનો ભાગ દુર્જન પ્રથમ છિદ્ર પાડે છે અને ખીંચે ગુણવાન વિદ્યાદિ ગુણવાળો (પક્ષે દોરાવાળો) છે તે તેને ઢાકી દે છે દુર્જને પાડેલા છિદ્રને સુજન ઢાકી દે છે જેમ સોચની અભિથી પાડેલું છિદ્ર દોરવાળો નાકાનો ભાગ સ્ત્રીવી હે છે તેમ ૪૫૩

સજ્જનોનું વચન કદી ફરે નહિ.

“માલિનિ”

उदयति यदि भानुः पश्चिमे दिग्विभागे
प्रचलति यदि मेरुः शीततां याति बन्धिः ।
विकसति यदि पद्मं पर्वताग्रे शिलायां
न भवति पुनरुक्तं भाषितं सज्जनानाम् ॥४५४॥

કદિ સૂર્ય પશ્ચિમ દિશામાં ઉગે, કદાચ મેરુ પર્વત
પોતાના સ્થાનથી ચલાયમાન થાય, અને ઠંડો થઈ બંધ,
પર્વતના અગ્રભાગની શિલાપર કમળ પ્રપુલ્લિત થાય છતાં
પણ સજ્જન પુરુષોના બોલેલા બોલ કદીપણ ફરતા નથી.

પ્રાણાંતે પણ ઉત્તમોનો સ્વભાવ બદલાતો નથી

“મંદાક્રાન્તાવૃત્તમ્”

घृष्टं घृष्टं पुनरपि पुनश्चंदनं चारुगंधं
छिन्नं छिन्नं पुनरपि पुनः स्वादु चैवेक्षुकाण्डम् ।
दग्धं दग्धं पुनरपि पुनः कांचनं कांतवर्णं
न प्राणान्ते प्रकृतिविकृतिर्जायते चोत्तमानां ॥४५५॥

વારંવાર ઘુખડ ઘસવાથી સારી સુગંધી આપે છે,
ચોરીના સાંકાને જેમ જેમ છેદીએ તેમ તેમ સ્વાદ વિશેષ

આપે છે અને સોનાને જેમ જેમ તપાવીએ તેમ તેમ ચળકાટ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ જેઓ ઉત્તમ પુરૂષો છે તેઓ પ્રાણીને પણ પોતાની પ્રકૃતિ વિકારી કરતા નથી ૪૫૫

ભતિથી મોટાઓ, નીચપાસે મૌનજ રાખે છે.

“ સ્વગૃધરા ”

वक्त्रे वल्गाप्रकर्षः समरभुवि तव प्राणारक्षापि दैवात्
स्वेच्छाचारो न चास्ते नहि भवति तथा भारवाहो नितान्तम् ।
इत्युक्तोऽश्वः स्वरेण प्रहसितवदनो मूक एवावतस्थे
तस्माज्जात्या महान्तोऽधमजनविषये मौनमेवाश्रयन्ते ॥४५६॥

કોઈ એક ગધેડો ઘોડાને કહે છે કે હું ઘોડા ? તારે હરરોજ ભાર ઉપાડવો પડતો નથી છતાં પણ તારું મુખ લગામથી ખેંચાય છે રણભૂમિમાં તારા પ્રાણનો ખચાવ કૈંચિત્ દૈવ યોગેજ થાય છે અને તારી મરણ મુજબ તારે આલવાનું થતું નથી. આ પ્રમાણે ઘોડાને કહેવાયું છતાં પણ ઘોડા હસતું મુખ રાખી મુગોજ રહેતાં જેમાં જેઓ ભતિથી મોટા છે. તેઓ નીચ લોકોની આગળ મૌનજ રાખીને રહે છે. ૪૫૬

બ્રહ્મ થનાશની ખીલ કઈ ગતિ હોય ?

“સાર્દૂલવિક્રીડિતમ્”

મિત્રો ! માંસનિવેષણં કિમ્બુચિત્ કિં તેન મર્થં વિના
મર્થં चापि तव प्रियं प्रियमहो वारांगनाभिः सह ।
वेश्या द्रव्यरुचिः कृतस्तव धनं नूतेन चौर्येण वा
चौर्यभूतपरिग्रहोऽपि भवतो ब्रह्मस्य काऽन्या गति ॥૪૫૭

અલ્યા ઓ લિખારી ! “મામનુ સેવન કરવું” શું
થોગ્ય છે ?” “હાડ વગર તે માસ શું કામનું ?” અરે ?
“શુ તને હાડ પછુ પ્રિય છે ?” આહા “તે તો વ રંગનાઓની
સાથે મને પ્રિય છે” વૈશ્યાઓ તો ધનનેજ પ્રિય માને છે
તો “તારી પાસે ધન કયાંથી ?” જુગાર રમી અથવા તો
ઢોઢનું ઘર ફાડીને ધન લાવું છું” ત્યારે શુ જુગારી
અને ચોર પછુ છે ! અરેરે ? જેઓ બ્રહ્મ થયા છે તેની
ખીલ શી ગતિ હોય ! ૪૫૭

રાજાનો માનિતોજ માન પામે છે.

जनं जनपदा नित्यमर्चयन्ति नृपार्चितम् ।

नृपेणावमतो यस्तु स सर्वैरवमन्यते ॥૪૫૮॥

લોકો હંમેશાં રાજાએ માન આપેલા પુરૂષને પૂજે છે.
અને રાજા જેનું અપમાન કરે છે તે ણધા તરફથી અપમાનને
પાત્ર બને છે. ૪૫૮

નહારેા પ્રધાન રાજ્યનેા વિધાતક છે.

દુર્યોધનઃ સમર્થોઽપિ દુર્મત્રી પ્રલયં ગતઃ ।

રાજ્યમેકશ્વકારોચ્ચૈઃ સુમત્રી ચંદ્રગુપ્તકઃ ॥૪૫૯॥

આવેા સમર્થ દુર્યોધન રાજા હુલ મત્રીને લીધે પોતે નાશ પામ્યેા અને સારા પ્રધાનવાળેા ચંદ્રગુપ્તરાજાએ ઉત્તમ રાજ્ય મેળવ્યુ (કર્ચું) ૪૫૯

કેવા રાજા પર પ્રભા પ્રસન્ન રહે છે.

કર્મણા મનસા વાચા ચક્ષુષાપિ ચતુર્વિધમ્ ।

પ્રસાધયતિ લોકં યસ્તં લોકો નુ પ્રસીદતિ ॥૪૬૦॥

જે રાજા, કર્મ, મન, વાણિ અને આંખ એ ચાર પ્રકારે લોકોને ખુશ કરે છે. તેવા રાજા ઉપર પ્રભા પણ પ્રસન્ન રહે છે. ૪૬૦

આ જમાનામાં લોકોની હાલત

અદૃશૂલા જનપદાઃ શિવશૂલા દ્વિજાતયઃ ।

કામિન્યઃ કેન્દ્રશૂલિન્યઃ સંભવન્તિ કલાચિહ્ન ॥૪૬૧॥

(મા. મા.)

આ યુગમાં શહેરો હોટલોથી ભરપૂર જોવામાં આવે છે. બ્રાહ્મણોને જોઈએ છે તે વેદ ભગવાનને વેચવાવાળા નજરે પડે છે સ્ત્રીઓને જોઈશું તો તેઓ પોતાનું પાતિ મૃત્યુ (આખરું) ને વેચનારી દેખાય છે. ૪૬૧

ભાષણુર્મા ચતુરપણું શાથી મળે છે ?

આત્મોદયઃ પરગ્લાનિર્દૃઘં નીતિરિતીયની ।

તદ્દૂરીકૃત્ય કૃતિભિર્વાચસ્પત્યંમનાયતે ॥૪૬૨॥

પોતાનો ઉદય કરવો. અને શત્રુઓનો નાશ કરવો.
એ એજ નીતિ છે. એ જે નીતિને ધારણ કરનાર રાજાઓ
તેમજ સમર્થપુરૂષો વાચસ્પત્યને પામે છે અથવા બોલવામાં
ચતુર થય છે ૪૬૨

અધિકારી પ્રાદાણુ શું કરે છે ?

બ્રાહ્મણઃ ક્ષત્રિયો બંધુર્નાધિકારે પ્રશસ્યતે ।

બ્રાહ્મણઃ સિદ્ધનપ્યર્થં કૃચ્છ્રેણાપિ ન યચ્છતિ ॥૪૬૩॥

પ્રાદાણુ, ક્ષત્રીય અને બધુ એમને અધિકારી બનાવવા
નહિ. જે પ્રાદાણુને અધિકાર મળે તો તેને પોતાની પાસે ગમે
તેટલુ ધન છતાં કાઢવાને ઘણુજ કષ્ટ થય છે ૪૬૩

અધિકારી ક્ષત્રિય તથા બધુ શું કરે છે ?

નિયુક્ત ક્ષત્રિયો દ્રવ્યે સ્વક્લ્પે દર્શયતે ધ્રુવમ્ ।

સર્વસ્વં ગ્રસતે બંધુરાક્રમ્ય જ્ઞાતિભાવતઃ ॥૪૬૪॥

ક્ષત્રિયને જે દ્રવ્યનો અધિકારી બનાવ્યો હોય તો
તેની પાસે માંગનારને તે તરતજ તરવાર બતાવે છે. અને

અધિકારી અથુ થણ રાત્રિના મહાભયથી ભણું કાન્યને
થણ ગળી બાય છે. ૪૬૪

રાબાઓ પ્રભાનું પિતા તુલ્ય રક્ષણ કરવું.

તસ્કરેભ્યો નિયુક્તેભ્યઃ શત્રુભ્યો નૃપવણ્ણમાત્ ।

નૃષતિર્નિજલોભાન્વ પ્રજા રક્ષેત્ પિતેવ હિ ॥૪૬૫॥

એ.ર લોકોથી, નિયુક્ત શત્રુઓથી, રાબાને વહાલા
માણસોથી (ઉપરી અધિકારીથી) અને પોતાના લોકોથી થણ
રાબા પિતા તુલ્ય પ્રભાની રક્ષા કરે ૪૬૫

સુવર્ણ સુભાષણ કોણુ ધારણ કરે છે !

સંસદિ તદેવ મૂષણમુપકારકમવસરે ધનં મુલ્યમ્ ।

સૂક્તં દધતિ સુવર્ણ કલ્યાણમનર્ઘ્યમિદ્ધ ધન્યાઃ ॥૪૬૬॥

સુભામાં અ.ભૂષણ રૂપ, અવસરે ઉપકારક, મુખ્ય ધન
જેવાં મંગલકારી, અમૂલ્ય અને સુવર્ણરૂપ સુભાષિતને ધન્ય
પુરૂષજ ધારણ કરે છે.

॥ શ્રી કૃષ્ણાર્પણમ્સ્તુ ॥

જન્મોત્તરો અનાવવાનો ઉત્તમ ગ્રંથ

જાતક ચંદ્રિકા.

મૂળ શ્લોક, અન્વય, ઉપાલંબ્ય તથા ગુજનતી

ભાષાનર સાથે.

કોઈની પણ મદદ વિના જન્મોત્તરો અનાવવી તથા

કળાદેશ જાણવાને માટે આ ગ્રંથ ધણેજ

ઉપયોગી છે.

જાતક ફક્ત દોઢ રૂપીયે.

માત્ર થોડીકજ નકલ બાકી છે. માટે તરત મગાવી લો.

મળવાનું ઠેકાણું—

શાસ્ત્રી ગંગાશંકર મંદ્યાશંકર

મહીવરપુરા દાલગીયાનો મહોલો-સુરત.

